

# ОСНОВНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКЗОГЕННИХ ФАКТОРІВ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ ДЕРЖАВИ В РЕГІОНАЛЬНОМУ ВИМІРІ

**Стаття висвітлює основні проблемні питання дослідження взаємодії світового простору і держави. Визначено основні методологічні засади до вивчення впливу процесів зовнішнього походження на продуктивні сили держави в регіональному вимірі. Проведено диференціацію методології на окремі напрями, які дозволяють глибше розкрити її зміст і структурні особливості.**

**The article defines the basic problem questions of study of interaction world space and state. Defined main methodological base of determination of influence of external factors on productive power a state in regional scale. Methodology's differentiation of main trends are shown.**

*Ключові слова: методологія, зовнішні впливи, взаємодія.*

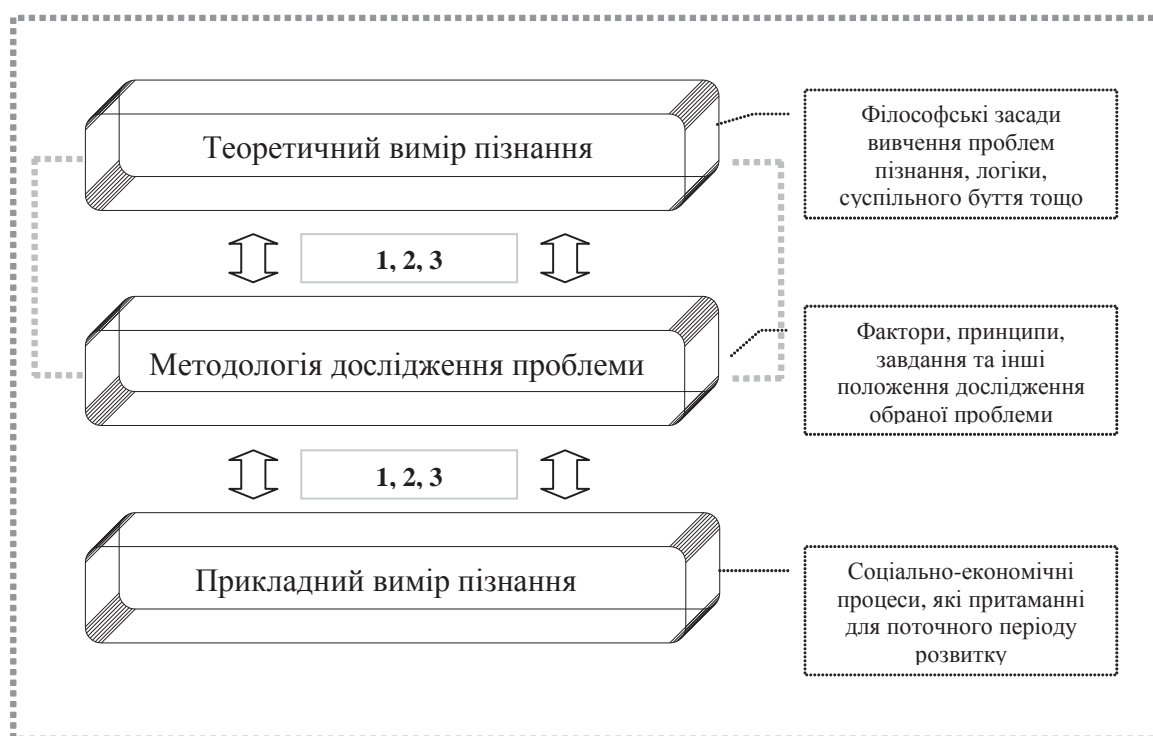
*Key words: methodology, external influences, interaction.*

## ВСТУП

Однією з умов зміцнення позицій України у сфері міжнародних відносин та стійкості держави до впливу процесів різного походження є визначення основних засад до вивчення цих факторів, що дасть змогу сформувати системне наукове підґрунтя стосовно об'єкта і предмета дослідження. Наявність подібних підходів дає можливість визначення основних напрямів дослідження профільних явищ і процесів, проведення подальшої їх оцінки і аналізу, виявлення основних рис та особливостей. Зазначена система також повинна оперувати конкретними засадничими положеннями різного спрямування, сукупна дія яких визначає особливості дослідження. У випадку існування подібної системи державна політика гарантування і зміцнення економічного суверенітету матиме реальну основу для формування дослідницького апарату і проведення розрахунків, які дадуть змогу побачити, якою мірою дотримується економічна незалежність та стійкість держави. За відсутності такої системи всі спроби реалізувати дії або запровадити заходи щодо підтримки стійкості будуть визначатися тільки теоретичними рисами, що є особливо небезпечним, адже внутрішній простір держави визначається високою залежністю від коливань світової кон'юнктури на товари і послуги, масштабних міграцій фінансових ресурсів, низькою ефективністю імпортозаміщення тощо.

Наведені положення реалізуються на основі методології вивчення економічних явищ і процесів, яка, стосовно сучасної економіки в цілому, полягає в дослідженні й обґрунтуванні можливості комплексного використання різноманітних методів пізнання (економічних спостережень, вимірювань і аналітичної оцінки, економічного моделювання та інших). Оскільки більшість економічних розробок притаманний системний підхід, що призводить до використання у сучасних дослідженнях методів інших наук (статистики, економетрії, картографії тощо), то часто положення одних наук використовуються іншими. Існування подібної ситуації пояснюється складністю дослідження різноманітних економічних явищ і процесів. Як зазначається в праці [1, с. 14], фактично методологія як особлива наука виникає у зв'язку з необхідністю узагальнення і розвитку тих методів і засобів дослідження, які були відкриті в окремих науках.

Для дослідження функціонування екзогенних факторів у контексті розвитку продуктивних сил держави в регіональному вимірі необхідним є формування методологічних підходів до цього процесу. Корисними в цьому відношенні є праці [1; 2; 5], в яких подається тлумачення категорії "методологія" та її головні особливості. Крім того, окремі положення робіт [3; 4; 6] допомагають краще розуміти функціонування регіональної економіки.



**Рис. 1. Основні зв'язки методології з теоретичним та прикладним вимірами пізнання (інформаційний обмін: 1 — загальнонаукові положення, 2 — конкретнонаукові положення, 3 — інші категорії)**

## ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

У контексті цієї проблематики важливим є наукове завдання подальшого дослідження методологічних засад взаємодії держави і світового простору та головних ознак цього процесу. Подібні розробки можуть бути корисними при формуванні основних положень політики реагування держави на впливи екзогенного походження. Відповідно, метою статті є визначення методологічних підходів до дослідження світових процесів відносно держави, а також факторів цих явищ.

## РЕЗУЛЬТАТИ

Визначаючи основні методологічні засади дослідження особливостей взаємодії в межах координат "держава — світовий простір", важливо акцентувати увагу на тому, що методологія як наукова категорія повинна локалізуватися та враховувати основні процеси на межі теоретичних течій та прикладних процесів (рис. 1). Для теоретичного виміру методологія може бути корисною в сенсі його забезпечення новими положеннями "неприкладного характеру", які функціонують в змістовному полі факторів, принципів, завдань тощо і можуть бути трансформовані в наявні структури. Зважаючи на особливості свого розвитку, вона ближче локалізується до теоретичного виміру, адже оперує значною кількістю його розробок та спирається на ці положення. В цьому відношенні можна навіть визначити значні риси аналогії між методологією та цим виміром, однак, незважаючи на наявність таких подібних ознак, вони локалізуються в різних змістовних площинах.

З метою відповідності обраному об'єкту і предмету, а також методам, необхідне врахування основних па-

раметрів розвитку соціально-економічних процесів. Мова йде про те, щоб методологія не функціонувала окремо від реального плину соціально-економічного розвитку на міжнародному, національному та регіональному рівнях, а за можливості враховувала особливості цих процесів. Наприклад, якщо для певного періоду характерними є процеси посилення обміну між країнами, зростання їх відкритості, а також інтенсифікація різних контактів, то це вимагає і відповідних методів оцінки, які мають за підґрунтя методологію. Таким чином, повинен бути забезпечений тісний зв'язок засад методології з реальним виміром функціонування, що дасть змогу підвищити наукове значення дослідження. Реалізації цього сприятиме і отриманню певного практичного результату. Про важливість подібного результату для економічного дослідження зазначається в праці [7, с. 22].

Говорячи про методи оцінки, це не означає, що для цих явищ обов'язково потрібно формувати нові, достатньо і удосконалення існуючих (шляхом їх використання для нових цілей під іншим кутом зору, формування нового вектора методів тощо).

При дотриманні визначених методологічних положень, формується комплексна картина того, як може відбуватися аналіз і оцінка економічних явищ і процесів. Таким чином, мова йде про ефективність оцінки на основі конкретних положень, яка передбачає, насамперед, можливість відносно неускладненого опису обраного об'єкта та предмета дослідження за наявності чітких засад цього процесу.

Зважаючи на багатоаспектність методології дослідження проблеми, раціонально видається її диференціація на окремі напрями, які дозволять більш детально

визначити наявну специфіку. Враховуючи виділення теоретичного і прикладного вимірів пізнання, можна сформувати аналогічні для методології, хоча між випадками використання цих категорій є суттєва різниця. Вона полягає в тому, що в першому випадку терміни використовувалися в якості елементів, компонентів на загальному рівні, в пізнавальному значенні, тоді як в другому — в якості складових саме методології.

Теоретичні положення передбачають засади роботи з самими методами як науковими категоріями та інструментами без їх контакту з інформаційним наповненням. В цьому відношенні характерним є визначення теоретичних засад використання методів дослідження, особливостей їх функціонування, можливостей реалізувати визначені завдання. Важливим є узгодження пропонованих принципів з наявними розробками. Таким чином, метою використання положень цього напрямку є, насамперед, визначення і покращення функціонування методичного апарату в його пізнавальному аспекті.

Прикладні положення, на відміну від попередніх, закладають орієнтири для функціонування методів при їх прямому контакті зі статистичними базами під час проведення дослідження. Формуються межі дослідження, конкретні завдання, які повинні вирішувати методичний комплекс, інші позиції. Наукова цінність цих положень визначається їх можливостями реально регулювати і визначати функціонування методичного апарату.

Серед теоретичних положень важливим є формування і визначення принципів функціонування методів дослідження, які необхідно враховувати під час проведення вивчення конкретної сфери. Наприклад, виходячи з досліджуваного об'єкта і предмета, формулюється конкретна мета і завдання, які її реалізують. Для розкриття наведених положень існує група методів, які можуть при використанні надавати результати різного спрямування і змісту (розгорнуті, лаконічні, ті, що стосуються специфічної проблеми або охоплюють коло суміжних і т.п.). Тому, залежно від мети і завдання дослідження, визначаються засади роботи з методами, які дадуть можливість "регулювати" їх використання. "Регулюючи" роль можуть виконувати і принципи, про що зазначається в праці [6, с. 11].

Серед принципів необхідно акцентувати увагу на таких, як історизм, системність, цілісність, функціональність, когнітивність (пізнавальність), варіантність.

Принцип історизму, будучи одним з фундаментальних, забезпечує логічну обґрунтованість по відношенню до часової реалізації того або іншого явища, а також можливість проведення оцінки його динамічних характеристик. Системність розгляду досліджуваного кола питань при використанні передбачає їх вивчення у межах певної системи, об'єднаної одним спрямуванням, характером дії, спільними рисами тощо. Принцип цілісності, який тісно пов'язаний з попереднім, на основі відбору, селекції явищ і процесів, які формують об'єкт і предмет, створює єдине змістовне поле дослідження. Функціональність може тлумачитися в сенсі певної дієвості дослідження або ж як активність в межах досліджуваних питань. Перше значення має більш змістовний характер і повинне передбачати зв'язок наукового дослідження з процесами, які відбуваються в

різних сферах життєдіяльності, міжтериторіальну та міжгалузеву взаємодію та інтеграцію. Пізнавальність як одна з пріоритетних засад є важливою умовою під час реалізації поставлених мети і завдань. Саме дослідження повинне бути пізнавальним за своїм характером та змістом. Воно повинне нести елементи наукової новизни, визначатися теоретичним та прикладним значеннями, певними пропозиціями, використання яких надало б можливість поліпшити ситуацію в конкретній сфері, яка досліджується. Варіантність, яка передбачає наявність множини векторів розвитку подій при дослідженні обраного комплексу проблем, є доречним принципом, адже сфера дослідження має значну кількість і множинність розвитку подій та відповідно поліваріантність перебігу того або іншого явища або процесу.

У процесі пізнання і дії методологія ніби розробляє стратегію пізнавальної і практичної діяльності і виконує наступні основні функції: спрямовує перебіг наукового дослідження найкращим шляхом в інтересах набуття нового знання; регулює використання методів, засобів та прийомів в процесі пізнання і практики; узагальнює результати наукового пізнання в різні форми знання; формулює загальні принципи і методи наукового дослідження [1, с. 17]. Важливою є екстраполяція зазначених функцій методології стосовно методів вивчення явища або процесу.

Для кожного дослідження важливим є дотримання чіткого зв'язку обраного об'єкта і предмета з наявними науковими напрямками вивчення конкретної проблеми. При забезпеченості цього положення можливим є вибір найкращої спрямованості, яка полягає, насамперед, у орієнтації на тому шляху пошуку (з використанням необхідного вектору методів), який дав би змогу досягти поставленої мети, більшої результативності з максимальними значеннями наукової новизни, теоретичними і прикладними аспектами тощо.

Функція регуляції має на меті визначення конкретних аспектів використання методів дослідження, визначає специфічні прийоми, які допомагають реалізувати попередньо поставлені завдання. Відповідно до визначеного комплексу позицій, які необхідно реалізувати, формуються специфічні засади щодо методичного забезпечення.

Можливість узагальнення результатів наукового пізнання є важливою ознакою цінності проведеного дослідження, адже отримані нові наукові результати повинні мати реальний зміст та надавати змогу до їх практичного використання. Крім того, позиції новизни повинні бути відповідними і логічними елементами до "включення" в систему економічного знання.

По відношенню до останньої функції, то вона за своїм походженням є "формуотворювальною", бо за її допомогою передбачається визначення загальних принципів наукового пізнання, якими воно керується. Важливим аспектом цієї функції є визначення вектора методів, якими будуть оперувати під час наукового дослідження.

Основними умовами та можливостями використання методичного апарату, за яких він буде відповідно функціонувати та надавати очікувані результати, є наступні:

1) реальність об'єкта та предмета дослідження. На перший погляд, ця норма є такою, на якій не потрібно акцентувати увагу. Однак у соціально-економічній сфері відбувається значна кількість явищ і процесів, які мають прояв контекстуально, опосередковано. В значній кількості випадків при концентрації дослідження на прямому описі подібних явищ це може призвести до значних методичних ускладнень стосовно їх вивчення та "розмивання" мети самої роботи. Такими явищами можуть бути, зокрема, окремі випадки транскордонної міграції капіталу, діяльність офшорних центрів, розвиток тіньової економіки тощо;

2) відповідність методичного апарату напряму дослідження. За наявності визначених об'єкта, предмета, мети, завдання дослідження необхідною є повна їх узгодженість з методами, які будуть використовуватися для досягнення поставлених цілей. Мова йде про те, щоб обрана група методів гармонійно і логічно поєднувалася з напрямом дослідження;

3) комплексне функціонування методів. Будь-яке дослідження охоплює значну кількість питань, розкриття кожного з яких формує, таким чином, зміст досліджуваної проблеми, розкриває об'єкт і предмет дослідження, реалізує поставлену мету. Важливим в цьому випадку є забезпечення формування такого комплексу методів, які могли б доповнювати один одного і бути сполучними для дотримання єдиного напряму проведення дослідження;

4) наявність у складі методичного апарату методів, різних за походженням. Ця умова тісно пов'язана з попередньою і полягає у використанні різних за генезисом методів — економіко-математичних, структурного аналізу, картографічних та ін., — що дасть змогу, у випадку багатовекторності досліджуваної проблеми, відповідно оцінити ситуацію в багатьох сферах, а не обмежитися декількома;

5) можливість трансформувати отримані результати в контексті розкриття поставленої мети і завдань. Для того, щоб використання методів не було самоціллю, а переслідувало і розкривало мету, необхідно, щоб отримана інформація була цінною з наукової точки зору, визначала окремі аспекти досліджуваної проблеми і напрями подальшого пошуку.

Прикладні положення конкретизуються під час визначення змістовних параметрів дослідження, пов'язаних з ними завданнями та іншими окремими аспектами. Відповідно до цього одним з головних моментів є визначення "меж" дослідження (його координат), а також загальних напрямів (завдань), якими повинна керуватися методика при вивченні та ідентифікації основних векторів впливу зовнішніх факторів на соціально-економічний розвиток держави і її регіонів в цілому та їх продуктивних сил зокрема. На нашу думку, вона повинна враховувати комплекс наступних "координаційних" питань, до яких можна віднести наступні:

— особливості геополітичної ситуації стосовно конкретної держави, а також зовнішньоекономічної спрямованості, які визначають можливості її взаємодії з екзогенним середовищем;

— рівень відкритості економіки держави та її регіонів;

— параметри економічного і соціального станів

держави та регіонів;

— переваги і проблеми розвитку на рівні держави або конкретного регіону, які можуть максимізувати або мінімізувати їх позиції стосовно зовнішніх впливів;

— специфіку розвитку протягом певного періоду;

— рівень спроможності державних органів влади впливати, визначати напрями розвитку та дотримуватися;

— можливість визначення засад державного регулювання в сфері досліджуваних процесів.

Серед основних завдань дослідження в межах обраного комплексу питань, які повинна вирішувати система методів, основними є наступні.

1. Формування уявлення про реальні і потенційні можливості проникнення екзогенних факторів в соціально-економічний простір держави. Зважаючи на значну різноманітність наведених факторів та їх численні модифікації, важливою є оцінка вірогідності проникнення зовнішніх ефектів до внутрішнього простору та визначення основних рис цього процесу. Це передбачає, в свою чергу, наявність методичного апарату, конкретизованого у вигляді методик дослідження цих явищ.

2. Визначення головних особливостей взаємодії зовнішніх факторів з внутрішнім середовищем держави. Зважаючи на високу інтенсивність впливу факторів екзогенного походження на внутрішнє середовище держави та значну кількість варіантів взаємодії цих явищ з ендегенним середовищем, необхідним для методичного апарату є забезпечення можливості аналізу та оцінки наведених явищ.

3. Надавати можливість до визначення основних напрямів корегування розвитку продуктивних сил держави і регіонів у контексті впливу факторів екзогенного походження. Зважаючи на існуючий потенціал трансформації, зовнішні впливи в значній кількості випадків його успішно реалізують та, таким чином, корегують окремі аспекти розвитку продуктивних сил.

4. Надавати уявлення про територіальний вимір корекції розвитку продуктивних сил держави. Вплив зовнішніх факторів, зважаючи на спрямованість цих дій і "зарядженість", напрям та мету, переслідує власні інтереси і тому концентрується переважно в регіонах максимального прибутку. Подібний вибір можна прослідкувати і по відношенню до цілей прикладання ресурсів зовнішнього походження. Зважаючи на це, зовнішні впливи мають чітку регіональну орієнтацію. Вони можуть як сприяти загальнодержавному і регіональному розвитку, так і виступати його несприятливим чинником, посилюючи негативний вплив явищ, які наводяться в праці [3, с. 47]: зростання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів та зниження економічної активності в них в умовах зменшення рівня керованості економічними процесами в територіальних соціально-економічних системах. Зважаючи на це, методи повинні визначати можливі канали впливу факторів на регіональні соціально-економічні системи в цілому та територіальні продуктивні сили зокрема.

5. Визначати наслідки взаємодії зовнішнього і внутрішнього середовищ (стратегічні, галузеві, територіальні та ін.). Результати взаємодії локалізуються в



різних вимірах функціонування держави та регіонів. Відповідно до цього, численними є наслідки такої взаємодії, які потребують своєї оцінки. В стратегічному відношенні це може бути певна зміна орієнтирів розвитку, напрямів співпраці з окремими державами або їх групами; галузевому — трансформація наявної структури, формування таких її особливостей, які відповідають інтересам власників ресурсів; територіальному — концентрація/розосередження потенціалу в межах регіонів держави тощо.

6. Забезпечувати можливість проведення дослідження на різних рівнях ієрархії — від загальнодержавного до місцевого, зважаючи на різну спрямованість впливів та їх варіативність за ознаками. Оптимальним варіантом є використання таких методичних підходів, які можуть забезпечувати проведення аналізу та оцінки на різних рівнях адміністративно-територіального підпорядкування, зважаючи на те, що прямі іноземні інвестиції або фінансові кошти на розвиток інноваційної діяльності можуть "проходити" через вищі рівні підпорядкування і, локалізуючись на нижчих, реалізовувати закладений потенціал.

7. Можливість оцінки динамічних явищ, дія яких може відбуватися протягом досить короткого проміжку часу. Крім "ординарних" видів взаємодії, останнім часом широко використовуються миттєві різновиди, коли за допомогою інформаційних технологій долаються значні відстані, а ресурсне забезпечення подібних операцій є суттєвим. Мова йде про наявність такого методичного забезпечення, яке надавало б змогу оперувати інструментами оцінки основних динамічних характеристик досліджуваного явища.

У положеннях №№ 4—6 йдеться про врахування територіального виміру. Виходячи з цього, важливим питанням є формування територіальних меж дослідження. В науковій літературі, як правило, територіальний рівень визначається, виходячи зі специфіки самого дослідження, обраного напрямку, поставленої мети, завдань. Дослідження, які здійснюються в галузі міжнародної економіки, зорієнтовані в основному на вивчення соціально-економічних процесів на світовому рівні, які характеризуються глобальним масштабом та значним територіальним охопленням. Дослідження на регіональному рівні передбачають проведення вивчення аналогічних процесів вже в межах конкретної держави в системі її регіонів (регіону) з детальним описом специфічних проблем в обраній сфері. Зважаючи на особливості дослідження в системі відносин між державою та світовим простором, то вони за своїм характером поєднують риси попередніх двох типів, узагальнюючи їх здобутки в єдине ціле та використовуючи наявні напрацювання для реалізації поставленої мети та завдань.

Таким чином, методологія вивчення будь-якого явища знаходиться в контексті економічних знань та інформації, які, в свою чергу, визначають її основні риси та особливості, що передбачає локалізацію і розгляд наукової категорії в тісному зв'язку з теоретичними та прикладними вимірами пізнання. Зважаючи на багатоаспектність методології дослідження проблеми, раціонально видається її диференціація на окремі напрями (теоретичний і прикладний), які, на відміну від виділе-

них аналогічних за вимірами пізнання, розкривають зміст і структурні особливості методологічних позицій. Поєднання наведених положень в єдине ціле дає змогу сформувати цілісне уявлення про особливості дослідження взаємодії в системі координат "держава — світовий простір", а також виявити особливості цього процесу.

### ВИСНОВКИ

Визначено, що методологія вивчення будь-якого явища знаходиться в контексті економічних знань та інформації, які, в свою чергу, визначають її основні риси та особливості, що передбачає локалізацію і розгляд наукової категорії в тісному зв'язку з теоретичними та прикладними вимірами пізнання. Зважаючи на багатоаспектність методології дослідження проблеми, раціонально видається її диференціація на окремі напрями (теоретичний і прикладний), які, на відміну від виділених аналогічних за вимірами пізнання, розкривають зміст і структурні особливості методологічних позицій. Так, теоретичні положення передбачають формування засад роботи з самими методами як науковими інструментами, категоріями без їх контакту з інформаційним наповненням, в той час як прикладні закладають орієнтири для функціонування методів при їх прямому контакті із статистичними базами під час проведення дослідження. Серед теоретичних положень важливим є формування і визначення принципів, функціональних засад, умов та можливостей використання методичного апарату, а прикладних — визначення меж дослідження та його завдань, а також окремих специфічних аспектів (зокрема, територіальності).

### Література:

1. Баскаков А.Я. Методология научного исследования: учебное пособие / А.Я. Баскаков, Н.В. Туленков. [2-е изд., испр.] — К.: МАУП, 2004. — 216 с.
2. Большой энциклопедический словарь / [гл. ред. А.М. Прохоров, издание второе, переработ. и дополн.]. — М.: Научное издательство "Большая Российская энциклопедия", Санкт-Петербург, "Норинт", 1998. — 1433 с.
3. Данилишин Б.М. Развитие продуктивных сил і регіональна економіка: [навчальний посібник] / Б.М. Данилишин, Д.В. Клиновий, Т.В. Пепа. — Ніжин: ТОВ "Видавництво "Аспект-Поліграф", 2007. — 688 с.
4. Дорогунцов С.І. Теорії розміщення продуктивних сил і регіональної економіки / Дорогунцов С.І., Олійник Я.Б., Степаненко А.В. — К.: Стафер-2, 2001. — 144 с.
5. Кондрашов В.А., Чекалов Д.А., Копорулина В.Н. Новейший философский словарь / Кондрашов В.А., Чекалов Д.А., Копорулина; под общ. ред. А.П. Ярещенко. — Ростов н/Д.: Феникс, 2005. — 672 с.
6. Розміщення продуктивних сил України: підручник / [Г.П. Баб'як, В.Я. Брич, М.П. Дусановська та ін.]; за ред. Є.П. Качана. — К.: Вища школа, 1999. — 375 с.
7. Сондерс М. Методы проведения экономических исследований / М. Сондерс, Ф. Льюис, Э. Торнхилл; пер. с англ. — 3-е изд. — М.: Эксмо, 2006. — 640 с. — (Профессиональные издания для бизнеса).